

УДК 140.823.2:378.013

Н. В. Денисенко
кандидат філологічних наук, доцент
кафедри англійської філології та методики викладання англійської мови
Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

ФІЛОСОФСЬКИЙ ВИМІР РОЗГОРТАННЯ КОМУНІКАТИВНОГО ПРОСТОРУ: ПОШУК КОНСТРУКТИВ ЙОГО ГАРМОНІЗАЦІЇ

Комунікативний простір як складна, багатокомпонентна структура, будучи складовою інших просторів більш високого рівня об'єднання, утворює різнорівневу систему зв'язків та взаємовпливів об'єктивного і суб'єктивного плану та постійно змінюється відповідно до розвитку і зміни буттєвих характеристик життя людини і соціуму. Кожна така зміна буде щоразу корелювати сутність комунікації тих спільнот, які презентують те чи те ландшафтне середовище.

Сучасний соціальний і культурно-освітній простір, в які входить комунікативний простір, характеризуються постійним розширенням, прискоренням, зміцненням комунікаційних зв'язків та їх інтернаціоналізацією. Вони залучають до комунікації й діалогу все більше й більше людей різних культур, віросповідань, технологій спілкування, що уможливорює неформальну комунікацію, тобто діалог поза контролем з боку соціальних інституцій та вільні особистісні репрезентації тощо. Поза суспільними інститутами, які виступають формами регулювання соціальних відносин, змістом яких є діалог, з'являються нові структури, що «працюють» на почуття приналежності до тієї чи іншої спільноти.

Варто зазначити, що новітня комунікативна ситуація значно ускладнює використання традиційних технологій і стратегій управління комунікацією. Арсенал їх, що «працював» у минулу добу, не може сьогодні задовольняти людину, яка прагне вільного саморозвитку, поваги й співпраці.

Проблеми управління комунікативною діяльністю людини у той чи інший спосіб представлено у працях К.О. Апеля, Е. Берна, В. Біблера, М. Бахтіна, І. Кагана, В. Лоренца, В. Малахова, А. Єрмоленка, Ю. Габермаса, К. Ясперса та інших філософів. Ґрунтовне розкриття функцій комунікації й діалогу як регуляторів відносин суб'єктів суспільства, визначення принципів соціально-філософського аналізу та методології дослідження складових комунікації й діалогу значно збагатили як науку і практику стратегічного управління соціальними і культурно-освітніми процесами, так і технології спрямування саморуху людини до інтелектуальності, моральності і духовності.

Разом з тим, питання змін, що відбуваються у комунікативному сучасному просторі, та вибір способів його гармонізації на основі урахування цих змін і впливових чинників розгортання комунікативного простору залишаються за межами дослідницького інтересу. Крім цього, комунікативні практики залишаються без належного теоретико-методологічного супроводу.

Тому метою статті обрано визначення змістових еволюційних змін у комунікативному просторі та когерентних змін філософських постулатів для стратегічних управлінських дій. Об'єктом дослідження постає процес еволюційних змін у комунікативному просторі, а предметом – сукупність конструктивів його гармонізації.

До методів дослідження, що уможливили результативні висновки слід віднести аналітико-дедуктивний, феноменологічний методи і метод теоретичної реконструкції, інтерпретаційний, синергетичний та інші.

За аналізом дослідників історії становлення комунікативного простору, зокрема простору етносу (Я. Ассман, С. Гусев, В. Радаєв, В. Федотова та інші) [1; 4; 9], встановлено, що на перших стадіях розвитку суспільства комунікація багато у чому носила сакральний характер та у той же час – певною мірою загальний характер, адже вона відбувалася не тільки і не стільки між членами колективу, скільки між ко-

лективом (якщо навіть через окремих обраних представників) і навколишнім природним середовищем: землею, космосом, померлими предками за допомогою обрядів і ритуалів, які, безумовно, носили одночасно і сакральний, і комунікативний характер. Причому у такий спосіб обряди і ритуали стають все більш схематичними і рудиментними і, головне – зростає рівень індивідуалізації окремих членів колективу, у життя яких проникають релігійні цінності сусідів, зміцнюються державні і загальнолюдські цінності, що робить комунікативний простір багатопшаровим. Це ускладнює «систему міжлюдських зв'язків, оскільки збільшує число форм і «поверхів» комунікації. Передача у такій системі певного повідомлення з одного «поверху» на інший вимагає створення спеціальних регуляторів збереження загальнокультурних смислів, що містяться у трансльованому повідомленні» [4, с. 76]. У такий спосіб для комунікативного простору стає все більш характерним зростання інформаційної ізотропності, що робить його простором переважно масових комунікацій, які апелюють до повсякденної свідомості реципієнтів. Отже, першим конструктом гармонізації комунікативного простору, який базується на взаєморозумінні його суб'єктів, є життєвий світ, який стає предметом діалогу і комунікації та зосередженням повсякденного досвіду людей.

Другий аспект аналізу стосується коннективної структури простору, яка складається з мови, культурної та комунікативної пам'яті, міфів, етнічних цінностей, ритуалів і магії, етносоціального досвіду, архетипів тощо. Причому, коннективна ланка є найбільш сталою частиною комунікативного простору, а побічні інновації у ньому ймовірно головним чином в умовах екстраординарних подій: стихійних лих, воєн, переселень, соціальних катаклізмів, прийняття нової релігії тощо.

Першим структурним компонентом коннект-структури, що суттєво змінюється, є пам'ять. Саме пам'ять є тим елементом, який забезпечує спадкоємність соціального досвіду, але, слід зазначити, що вона достатньо вибірково зберігає у повному обсязі події, що відбулися із людиною, зберігає найбільш важливі, ключові з них, але зберігає їх у перетвореному, інтерпретованому вигляді. Причому, якщо мова йде про простір соціальної групи, то, на думку Я. Асмана, вона «...засновує спільні спогади, оберігає своє минуле з двох основних точок зору: своєрідності і довговічності» [1, с. 41].

Разом із тим, своєрідність і довговічність у різноманітних інформаційних констеляціях та пріоритеті швидкості й гнучкості у використанні інформації без інтелектуального і морального супроводу та філософського осягнення універсальних цінностей не можуть виконувати функцію пам'яті – опанування та асиміляція людиною культури минулого.

На основі глибокого аналізу феномена пам'яті у сучасних умовах комунікації, який надає український філософ С. Пролєєв, з точки зору філософської рефлексії можна виділити чотири основних культурних значення пам'яті: «...Завдяки пам'яті уможливилася культурний досвід, <...> завдяки пам'яті існує смисловий горизонт, сенс життєдіяльності, її ідеальний план... Пам'ять становить необхідну і універсальну умову будь-якого розуміння... Без пам'яті неможлива темпоральність людського буття... Час для людини існує настільки, наскільки вона пам'ятлива... Тільки завдяки пам'яті відкриваються проєкції минулого, теперішнього і майбутнього...» [6, с. 7–24]. Однак конструктивний потенціал пам'яті «спрацьовує», на нашу думку, лише за умови рефлексії, критичного мислення, мультикультуралістського дискурсу і багатокультурного універсалізму.

Іншою змінною комунікативного простору є мова, яка представляє результат тривалого розвитку суспільної практики того чи іншого народу. У тому числі, з допомогою мови фіксується і передається найбільш значуща для життя людини інформація. Мова є одним із важливих елементів, що визначає зміст картини світу, яка «виявляється в однаковості поведінки народу у стереотипних ситуаціях, у загальних уявленнях народу про дійсність, у висловлюваннях, у судженнях про дійсність, прислів'ях, приказках та афоризмах. Мислення народу не опосередковується його мовою, проте воно відображається, фіксується, номінується, набуває зовнішнього вигляду у мові, у ній зберігається те, що має комунікативну значущість для представників того чи іншого народу, у тому числі, у ній зосереджуються прецедентні феномени: імена, висловлювання, ситуації. Причому, на нашу думку, зменшення кількості прецедентних феноменів сигналізує про неблагополуччя у відповідному комунікативному просторі, адже втрата мови позбавляє культурні ідентичності можливості презентувати їх в комунікації і у світі, загалом.

Важливим елементом комунікативного простору є ціннісні орієнтації. Це означає, що зміни у комунікації неминує спричиняють зміни у ціннісних орієнтаціях і пристрастях членів даного співтовариства. Отже, трансляція цінностей забезпечує збереження комунікативного простору людини у часі. Відповідно диверсифікація та фрагментація традиційних цінностей, з точки зору сталого розвитку суспільної єдності, підривають групову згуртованість і зменшують шанси відтворення і збереження структурних елементів відповідного комунікативного простору. Цей постулат, на нашу думку, цілком укладається у лінійне світорозуміння, але не буде конструктом гармонійного розгортання комунікації в умовах мінливості світових подій з невизначеними варіантами майбутнього, адже вони будуться на одному дискурсі, на одній правді.

В умовах динамічних і структурних змін комунікативних практик, які являють собою типові форми і прийоми ведення спілкування і передачі інформації і які є соціальним капіталом і запорукою успішної спільної діяльності того чи іншого колективу, адаптація людини до простору весь час буде ускладнюватися.

Таким чином, конструктом гармонізації комунікативних практик варто визнати їх подвійне призначення: з одного боку, вони забезпечують континуїтет відповідного комунікативного простору, з іншого боку, сприяють спроможності того чи іншого людського колективу, особливо в умовах його оточення іншими подібними колективами, реалізувати власний потенціал і засвоювати культурні надбання інших народів.

Дійсно, слід визнати, що для сучасного глобалізованого світу характерна висока швидкість економічних, соціальних і політичних змін, що викликаються і супроводжуються суттєвим розширенням можливостей передачі інформації, традиційні же системи, як правило, поступово відтісняються на периферію, при цьому видозмінюючись і пристосовуючись до нової ситуації. Знову ж таки зазначимо, що таку картину можна вважати створеною на основі лінійного мислення: у зв'язку з професіоналізацією багатьох комунікативних практик пересічний громадянин починає видозмінюватися, втрачаючи свою щільність й автентичність. Така ситуація отримала у філософії назву «криза ідентичності», а В.Федотова зазначила, що «...новий індивід стає джерелом фрагментації суспільства і сприймає навіть події власного життя як сукупність епізодів, не пов'язаних між собою» [9, с. 85].

Усі структурні елементи комунікативного простору людини і соціуму (мова, комунікативна і культурна пам'ять, цінності та ін.) знаходять своє зовнішнє вираження в комунікативній поведінці суб'єктів спілкування, форми і образи якої також транслюються і закріплюються у масовій культурі і стають суперечливими і чужими іншим культурам. Проте прикладні розробки, в яких би вченими було запропоновано механізми і алгоритми управління або здійснення

комунікації й діалогу саме в наш час і в конкретному контексті, не є достатніми. Слід згадати роботи авторів, які безпосередньо і предметно експлікували сутність комунікації й діалогу як шляхів консолідації спільнот різного рівня у конкретних формах, зокрема в соціально-культурному просторі і різних ситуаціях управління. Це праці таких вчених, як К.-О.Апель, Г. Балл, В. Бех, Ю. Габермас, Г. Щедровицький, А. Шюц, А. Єрмоленко, К. Ясперс та ін. пропонують регулятивний принцип ідеальної комунікації [10, с. 104].

У той же час поширені практики культурно-освітнього спрямування, до яких залучається все більше і більше людей, все ж таки часто залишаються за межами цих напрацювань і продовжують враховувати тільки повсякденний досвід та «життєвий світ». Такий стан справ уможлиблює «сковання» пошуків конструктивізму в бік профанації, спрощення ситуації. Звідси ці практики й дії позбавляють взаємодію інтелектуального й ціннісно-смыслового наповнення.

Аналіз способів комунікації й діалогу у вигляді комунікативних та діалогічних стратегій, що є важливими способами конструювання саморозвитку особистості та різних форм соціальних відносин, свідчить про необхідність концептуального виміру дій власне людини. Не заглиблюючись у філософсько-психологічні концепції діяльності як форми активного ставлення людини до світу з метою його перетворення, слід зазначити, що діяльність, головною характеристикою якої постає усвідомленість, морфологічно складається з предмета діяльності, мотивів, задач, дій, операцій тощо, де соціальні дії постають найпростішими одиницями діяльності. Проте акцент на морфологічному аспекті діяльності, як свідчить досвід і аналіз практик, призводить до фрагментарної діяльності, коли справжні її характеристики (цілепокладання, предметність, універсальність, творчий і загальнозначущий характер тощо), а також її внутрішні механізми залишаються за межами аналітичних і операціональних дій. У такий спосіб розуміння не дозволяє ідентифікувати діяльність та дії, які визначаються психологами як «цілеспрямоване перенесення руху й інформації від одного учасника взаємодії до іншого... (безпосередні – контактні, опосередковані – дистантні)» [8, с. 69].

Розуміючи, що комунікація відображається в стратегіях і технологіях, реалізація яких пов'язана із значними цілями та завданнями, слід зазначити, що у формах соціально-культурного вибору, в діях людини відображаються також певний тип мови, її смисл, цінності й уподобання особистостей. Діалог же в культурно-освітньому просторі постає динамічним чинником його збалансованості, встановлення рівноправної участі суб'єктів у запобіганні конфліктності, дестабілізації й ентропії.

Діалог поза філософською і науковою рефлексією позбавляє людину активності і навіть унеможливляє певні продуктивні способи, засоби та прийоми взаємодії. Намагаючись зрозуміти світ та іншу людину, особистість весь час стикається з новими проблемами, які вимагають від мови від попередніх поглядів, тому конструкти дозволяють поступово рухатися у світі предметів шляхом здійснення логічних операцій, інтерпретації до взаєморозуміння. На основі аналізу наукових розвідок діалогічних стратегій, які є поширеними в сучасних культурних практиках [2; 7 та інші] наведемо їх приклади:

– презентація як відкритий, на думку деяких дослідників, пасивний спосіб соціальної комунікації, (як вважає О.Троїцька, презентація, що не передбачає дискусій, відкритих суперечок, диспутів під час її проведення, все ж таки може бути активним діалогом, адже діалог, будучи автентичним, містить неабияку активність; до того ж, розуміння без артикуляції інтересів спільноти або особистісних інтенцій не є можливим);

– маніпуляція як прихований й активний спосіб впливу на суб'єкт у такий спосіб, що адресат маніпуляції сприймає спотворену інформацію (гонка інформації, подання вибіркової інформації, приховування важливої інформації, по-

данні її в певному контексті тощо) як справжню і нібито самостійно формує свою думку і поведінку;

– опозиція як реакція контрагенту на ту чи ту позицію (часто на маніпулятивні дії) і представлення контраргументів щодо позиції співрозмовників;

– конвенція як забезпечення через консенсуси договору між сегментами простору [2; 7].

Ми погоджуємось з думкою вчених, що маніпуляція має бути виключена з арсеналу знаходження консенсусу, а відтак – й з планування та моделювання супроводу знаходження консенсусу.

Насамкінець, комунікативний простір не можна гармонізувати без філософських ідей, концепцій, принципів, які стануть провідними принципами і конструктами його розгортання. У цьому сенсі комунікативна філософія спрямовує розвиток простору на:

– дискурсивне обґрунтування етичних норм і цінностей на основі регулятивного принципу ідеальної комунікації;

– реконструкцію історичного розвитку комунікації (філогенез), а також реконструкція становлення моральної свідомості (онтогенез), як доведення необхідності універсалистської (постконвенціональної етики);

– рефлексію можливості і необхідності переходу комунікативного простору й суспільства, в цілому, до пріоритету морально-ціннісних форм організації людської діяльності [3; 5 та інші].

Висновки. Визначаючи одним з основних завдань філософії – критичне мислення як метод розкриття та розв'язання суперечностей, пов'язаних із світоглядними позиціями людей, помилок і недоліків філософських систем тощо, слід зазначити, що останнім часом проблеми гармонізації соціального партнерства, налагодження конструктивної взаємодії та управління комунікативною діяльністю постають найголовнішими завданнями філософської інтерпретації, переосмислення ідей, положень та їх оцінка.

Сучасний комунікативний простір пройшов складну еволюцію і набув значних рис як розмаїття, ускладнення, впливу на життя людини, так і порушення балансу ідентичностей, інтересів та безліч суперечностей у межах розгортання складових елементів. Глибокі трансформації стосуються пам'яті, мови, ціннісних орієнтацій і усіх форм організації та здійснення комунікації, метою якої були й залишаються порозуміння, взаєморозуміння і консенсуальна згода. В умовах диверсифікації комунікативного простору конструктивним слід визнати функціонування усіх кон'єктивних його елементів (пам'ять, мова, цінності тощо) на основі забезпечення континуїтету простору та його праксеологічного піднесення.

Аналіз досліджень комунікативного простору та досвіду комунікативних практик свідчить про зміщення акцентів комунікації з її справжньої предметності і змісту, що визначаються метою (communicare – радитися, знаходити згоду тощо), у бік повсякденного діалогічного спілкування, в якому переважають риторика і швидкість реакції співрозмовників. Позанаукова і позафілософська рефлексія у спілкуванні втрачає смислові концепти взаємодії людей, прагнення універсальних цінностей і духовно-сакральних вимірів буття.

Тому слід визнати необхідним філософсько-методологічний і теоретичний супровід комунікативно-діалогічних стратегій (презентаційна, опозиційна, конвенціональна). Більш того, комунікативну практичну філософію слід спрямувати у подальших дослідженнях на комунікативні практики як специфічний спосіб ставлення людини до світу і людей.

Література

1. Ассман Я. Культурная память: Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности / пер. с нем. М. М. Славской. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 368 с.

2. Бородина Т.В. Социальный диалог: коммуникативные стратегии личностной репрезентации об-

щественных отношений : [Електронний ресурс] / Т.В. Бородина. – Режим доступу: <http://cheloveknauka.com/sotsialnyy-dialog-kommunikativnye-strategii-lichnostnoy-reprezentatsii-obschestvennyh-otnosheniy#ixzz3ZHassy/>

3. Габермас Ю. Постметафізичне мислення / Пер. з нім. В.Купліна. – Київ: Дух і Літера, 2011. – 280 с.

4. Гусев С.С. Смыслы возможного. Коннотационная семантика / С.Гусев. – СПб.: Алетейя, 2002. – 380 с.

5. Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія / А.М. Єрмоленко. – К.: Лібра, 1999. – 488 с.

6. Пролеєв С.В. «Суспільство знань» як антропологічна ситуація / С.В. Пролеєв // Філософія освіти. – 2014. – № 1. – С. 7–24.

7. Троїцька О.М. Діалог і толерантність у культурно-освітньому просторі вищої школи [Текст] : монографія / О. М. Троїцька ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Мелітополь : Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2016. – 311 с.

8. Українсько-російський психологічний тлумачний словник / Авт.- упор. В.М.Копоруліна. – Х.: Факт, 2006. – 400 с.

9. Федотова В. Жизнь как вид бизнеса / В.Федотова // Политический класс. – 2005. – №9. – С. 85-94.

10. Habermas J. Handlungen, Sprechakten, sprachlich vermittelte Interaktionen und Lebenswelt // Nachmetaphysisches Denken. – Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 1988. – S.63 – 104.

Анотація

Денисенко Н. В. Філософський вимір розгортання комунікативного простору: пошук конструктів його гармонізації. – Стаття.

Стаття присвячена визначенню змістових еволюційних змін, які відбулися в комунікативному просторі, що необхідно для опанування конструктами гармонізації сучасної комунікативної взаємодії суб'єктів багатокультурного простору, які зумовили філософський супровід, як конструктивну програму спрямування комунікації на гармонізацію взаємодії людей з метою порозуміння. Доведено, що без філософської рефлексії та критичного мислення комунікативний простір не стане гармонійним, оскільки концепції, стратегії і практики залишаться без ціннісно-сміслового спрямування на дискурсивність, комунікативну етику, універсализм і праксеологію. Запропоновано використовувати комунікативну практичну філософію як теоретико-методологічну конструктивну основу гармонізації комунікативного простору людини.

Ключові слова: діалог, дискурс, комунікативна стратегія, кон'єкт-структура комунікативного простору, універсалистська етика.

Аннотация

Денисенко Н. В. Философское измерение разворачивания коммуникативного пространства: поиск конструктов его гармонизации. – Статья.

Статья посвящена выявлению содержания эволюционных изменений, которые произошли в коммуникативном пространстве, что является необходимым для освоения конструктов гармонизации современного коммуникативного взаимодействия субъектов поликультурного пространства. Определены существенные изменения коммуникативного пространства, в целом, и его самых важных составляющих (памяти, языка, ценностей), для учета которых предложено философское сопровождение, как конструктивную программу ориентации коммуникации на гармонизацию взаимодействия людей с целью взаимопонимания. Доказано, что без философской рефлексии и критического мышления коммуникативное пространство не будет гармоническим, поскольку концепции, стратегии и практики останутся без ценностно-смысловой направленности на дискурсивность, коммуникативную этику, универсализм и праксеологию. Предложено коммуникативную практическую философию использовать как теоретико-методологическую конструктивную основу гармонизации коммуникативного пространства человека.

Ключевые слова: диалог, дискурс, коммуникативная стратегия, кон'єкт-структура коммуникативного пространства, универсалистская этика.

Summary

Denysenko N. V. Philosophical measuring of communicative space developing: search for its harmonization constructs. – Article.

The article is devoted finding the essence of evolution changes which have taken place in the communicative space. This is actually necessary for mastering the constructs for harmonization of modern communicative interaction of the polycultural space's subjects. The significant changes of communicative space and its most important constituents (memory, language, values) have been determined for which the philosophical ac-

companying has been offered as a constructive program for communication orientation in order to have harmonization in people's interaction for mutual understanding. It has been justified that without philosophical reflection and critical thinking the communicative space will not be harmonic as the concepts, strategies and practices will be without value-sense orientation for discursivity, communication ethics, universalism and praxeology. It has been offered to apply communicative practice philosophy as theoretical-methodological constructive foundation for harmonization of person's communicative space.

Key words: communication strategy, connect-structure, dialogue, discourse, Universalist ethics.